

7. Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку/ За ред. З.П.Плохій. – К.: НДП педагогіки України, 1991. – 198с.
8. Семиченко В.А. Психологія емоцій. – К.: Магістр – S, 1998. – 128с.
9. Эльконин Д.Б. Детская психология. – М.: Просвещение, 1960. – 328с.
10. Якобсон П.М. Чувства их развитие и воспитание. – М.: Знание, 1976.

УДК 373.31

С.І. Якименко

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті автор розкриває особливості формування світогляду дитини старшого дошкільного та молодшого шкільного віку

In the article the author exposes the features of forming children of senior preschool and junior school age world view.

Розвиток людини – єдиний процес у всьому багатстві його властивостей, детермінований історичними умовами життя людини у суспільстві. Цей процес становить цілісність індивідуального розвитку, яка стосується не тільки окремого етапу індивідуального розвитку, але охоплює весь життєвий цикл людини. Розвиток характеризує всі фази життя, кожна з яких має свої періоди: дитинство, юність, зрілість, старість. Останні характеризуються формуванням особливих новоутворень, нових здібностей, принципів особистісної організації, нових психологічних стратегій та тактик вирішення індивідом соціально-детермінованих завдань, у тому числі й свого власного розвитку. Новоутворення кожної стадії розвитку особистості, включаючись до складу наступної, набувають більш високого рівня розвитку. Фази особистісного розвитку поступово становлять цілісність, у складі якої пізніші психологічні новоутворення, стратегії і тактики не відмінюють, але видозмінюють, підкорюють психологічні утворення більш ранніх стадій та рівнів включенням їх у нові системи ставлення особистості до світу. Ці загальні положення стосуються кожного етапу життєвого циклу людини.

У вітчизняній психології найбільш розробленою є теорія дитячого розвитку як певного вікового періоду. Л.С. Виготський сформулював принципи підходу до періодизації дитинства, які найповніше конкретизував Д.Б.Ельконін. Він створив концепцію психічного розвитку, яка об'єднує дві лінії: пізнавальний та власне особистісний розвиток дітей від народження і до закінчення середньої школи [2; 5].

Дитинство, на яке припадає дошкільний та молодший шкільний вік, не лише продукт еволюції, а й результат історичного розвитку. Ще в працях Л.Виготського та П.Блонського було показано внутрішній зв'язок періодизації розвитку психіки дитини з системами виховання та навчання, що історично змінюються [1; 2]. Фундаментальним положенням культурно-історичної теорії Л.Виготського є теза про наявність певного взаємозв'язку між рівнем розвитку психічних процесів та соціальними інститутами, що оформлюють різні типи діяльності дітей, про вплив цих інститутів на психічний розвиток дитини.

Підсумком формування світогляду є утворення різноманітних форм матеріальної і духовної діяльності особистості в даному соціумі.

Мета даної статті – розкриття особливості формування світогляду дитини старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Розглянемо психічні особливості дітей молодшого шкільного віку та їх взаємозв'язок з діяльністю дитини як процесом соціалізації особистості.

Як вказував В. Давидов, молодший шкільний вік – це особливий період у житті дитини, який виділився історично порівняно нещодавно. Його не було у тих дітей, які взагалі

не відвідували школу, його не було і у тих, для кого початкова школа була першою і останньою сходинкою освіти. Появлення цього віку пов'язано з введенням системи обов'язкової середньої освіти. Молодший шкільний вік тісно пов'язаний з періодом дитинства. Довготривалість дитинства знаходиться залежно від рівня матеріальної і духовної культури суспільства [3].

Теоретичні питання про історичне походження періодів дитинства були представлені в працях П.Блонського, Л.Виготського, Д.Ельконіна. Хід дитячого розвитку, за Л.Виготським, не підпорядковується вічним законам природи, законам визрівання організму. Хід дитячого розвитку в класовому суспільстві, вважав він, має цілком певний класовий зміст. Саме тому, підкреслював Л.Виготський, що немає віковично дитячого, існує лише історичне дитинство.

Історичне поняття дитинства пов'язується не з біологічним станом незрілості, а з певним соціальним статусом, з колом прав і обов'язків, які притаманні цьому періоду життя, з набором посильних для цього видів і форм діяльності. Французький демограф і історик Ф.Арієс для підтвердження цієї ідеї наводить багато фактів. Так, на думку Ф.Арієса, відкриття дитинства почалось у XIII ст., розвиток якого можна простежити в історії живопису XIV-XVI ст., але очевидність цього відкриття найбільш повно висвітлюється в кінці XVI – на початку XVII ст. Важливим символом переходу до дитинства, на думку дослідника, є появлення спеціального дитячого одягу, який відрізняє дитину від дорослого.

Розвиток суспільства привів до подальшої зміни відношення до дітей. Вже у XVII ст. педагогічні тексти наповнюються коментарями відносно дитячої психології.

Як підкреслював Д.Ельконін, дитинство виникає тоді, коли дитину неможливо безпосередньо ввести в систему суспільного відтворення, тому що вона ще не може оволодіти знаряддями праці через їх складність. З виникненням віку дитинства об'єктивно виникли умови для становлення дитячої психології. Немає майже ні одного видатного психолога, який би займаючись проблемами загальної психології, не звернув увагу на питання дитячої психології. У цій галузі працювали такі всесвітньо відомі вчені як Дж.Уотсон, В.Штерн, К.Бюллер, К.Каффа, К.Левін, А.Валлон, З.Фрейд, Е.Шпрангер, Ж.Піаже, В.Бехтерев, С.Рубінштейн, Д.Узнадзе, Л.Виготський, А.Лурія, А.Леонтьєв, П.Гальперін та ін. Різноманітність наукових течій та світоглядних переконань народила багато теорій і підходів до дослідження психіки дитини: теорія трьох ступенів дитячого розвитку К.Бюллера, концепція конвергенції В.Штерна, психологічні теорії З.Фрейда та А.Фрейда, епігенетична теорія розвитку особистості Еріка Ериксона, теорія соціального навчання Р.Сирса, теорія інтелектуального розвитку дитини Ж.Піаже, теорія виховання Д.Ельконіна, теорія поведінки Дж.Локка, Дж.Уотсона, Р.Райнера, Б.Скиннера, Альберта Бандури, гуманістична теорія Ж.-Ж.Руссо, Абрахама Маслоу та багато інших. Молодший шкільний вік, який орієнтовно обмежується 6-10 роками, глибоко досліджували Д.Ельконін, В.Давидов, їх співпрацівники та послідовники (Л.І.Айдарова, О.К.Дусавицький, Г.К.Маркова, Ю.О.Полуянов, В.В.Репкін, В.В.Рубцов, Г.О.Цукерман та ін.).

Основною діяльністю для дитини в цей період є навчальна діяльність. Кожна діяльність характеризується за її предметом. Парадоксом навчальної діяльності є те, що при засвоєнні знань, дитина сама нічого в цих знаннях не змінює. Предметом зміни в навчальній діяльності вперше стає сама дитина, сам суб'єкт, який здійснює цю діяльність. Вперше суб'єкт сам для себе виступає як самозмінюючий. Навчальна діяльність повертає дитину на саму себе, вимагає рефлексії, оцінки того “ким я був” і “ким я став”. Оцінка особистісних переутворень, рефлексія на себе – це є предмет навчальної діяльності.

У будь-якій діяльності розрізняють мету та мотив. Мета діяльності – це її усвідомлений результат. Саме в цьому питанні оцінки психологів розбігаються. Деякі з них, прихильники “спонтанної” або “процесуальної” теорії дитячої діяльності вважають, що на початку навчальної діяльності у дитини не існує спонукання діяти цілеспрямовано, в основі її діяльності лежить захоплення самим процесом безвідносно до його результатів. В.Штерн вважав, що дитина 6-7 років ще не володіє свідомо волею до навчання. Навчання таких дітей,

за його думкою, є нічим іншим, як продуктом несвідомого відбору вражень, які постачає їм навколишнє середовище. На думку Л.Виготського, дитина до 3 років вчиться за своєю власною особистою програмою. Перш ніж вона стає здатною вчитися систематично (за програмою дорослих), проходить певний підготовчий період. У його ході нові вимоги, які пред'являються до дитини з боку інших людей, поступово перетворюються в її "власну" програму. Здійснюється це поступово, і приблизно в 7 років дитина робить у своєму навчанні новий якісний крок – починає вчитися за програмою своїх педагогів, наближаючись до вимог школи. Приблизно в цьому віці відбуваються якісні зміни в сфері мислення, в мовленні, уяві, пам'яті, сприйнятті дітей. Егоцентризм, який властивий для дітей дошкільного віку, починає зменшуватися (але не зникає повністю). Дитина може сприйняти точку зору іншого, чітко усвідомлюючи, що інша людина може дійти до інших висновків. Це нове усвідомлення приходить, як указував Ф.Хобсон, К.Робінсон та ін., завдяки соціальному спілкуванню з однолітками. На зміну монологу як стилю дошкільників, приходить взаємний обмін інформацією. Взаємні відношення при розподілі діяльності та взаємному обміну способами дій, як зазначав Л.Виготський, складають психологічну основу і рушійну силу розвитку власної активності індивіда. Планування та виконання програми дій, здійснення цілеспрямованої довільної поведінки стає можливим тому, що біля 7 років завершується морфологічне дозрівання лобового відділу великих півкуль. У цьому віці зростає рухомість нервових процесів збудження та гальмування, хоча процеси збудження превалюють. Зростає значення другої сигнальної системи в аналізі і синтезі вражень від зовнішнього світу, в утворенні тимчасових зв'язків у виробленні нових дій і операцій, у формуванні динамічних стереотипів.

У дітей добре розвинені всі органи чуття. Молодші школярі особливо активно реагують на безпосередні враження, отримані завдяки цим органам.

Із особливостей анатомо-фізіологічного дозрівання треба звернути увагу на те, що розвиток крупних м'язів випереджає розвиток дрібних, і тому діти краще виконують розмашисті дії, ніж ті, які потребують дрібної роботи, точності.

Зміни, які відбуваються в рості та розвитку дитини, наочно можна прослідкувати за діаграмою, укладеною Ф.Хобсоном, К.Робінсоном та ін.

Особливою властивістю дітей молодшого шкільного віку стає розвиток мислення, тому що саме навчання, навчальна діяльність висуває мислення в центр свідомості дитини. Цим самим мислення стає домінуючою функцією, визначає роботу і всіх інших функцій свідомості – вони інтелектуалізуються та стають довільними. На думку Ж.Піаже, для дітей молодшого шкільного віку ведучим є конкретно-образне мислення. Однак, у роботах Д.Ельконіна, В.Давидова та їх послідовників доводиться, що діти цього віку мають набагато більші пізнавальні можливості, які дозволяють розвивати у них основи теоретичних форм мислення. Розвиток мислення молодших школярів проявляється в здатності усвідомлювати і вирішувати дедалі складніші пізнавальні й практичні завдання, здійснювати потрібні для їх розв'язання дії та операції, виражати їх результати у судженнях, поняттях, міркуваннях. Молодшому школяреві під силу не лише розрізнення способу і результату рішення, а й перехід до пошуку декількох способів вирішення, також їх застосування у знайомих і трохи змінених ситуаціях.

Контрольно-оцінювальні дії здійснюються поки що у простих формах – у вигляді підсумкового контролю за результатами виконання роботи. Але у процесі роботи вже починають здійснюватися дії контролю за способом вирішення, що є основою формування уваги, коригування роботи в процесі її виконання.

Важливу роль у навчальній діяльності відіграє її мотивація. Мотив, з яким дитина спочатку приходить до школи, не пов'язаний із змістом тієї діяльності, яку вона повинна виконувати в школі. Лише пізніше, при відповідній побудові навчально-виховного процесу, виникає пізнавальна мотивація (інтерес до знань), а на її основі може перетворитися у навчально-пізнавальну мотивацію (інтерес до способів придбання знань) та зародження мотивів самоосвіти (інтерес до додаткових доповнюючих джерел знань, епізодичне читання

додаткової літератури за темою, яка цікавить дитину). Якісна зміна проходить і в соціальних мотивах навчання: від бажання дитини отримати похвалу від дорослих до глибокого усвідомлення причин необхідності навчатися.

Таким чином, молодший шкільний вік – це вік великих змін та новоутворень, найголовнішим з яких є інтенсивний інтелектуальний розвиток. Розвиток пам'яті стоїть у прямому зв'язку з розвитком інтелекту. Що стосується самого інтелекту, то в цьому віці, за словами Л.Виготського, ми маємо справу з розвитком інтелекту, який не знає самого себе.

Отже, основними психологічними новоутвореннями молодшого шкільного віку є:

1. Довільність і усвідомленість всіх психічних процесів та їх інтелектуалізація, їх внутрішнє опосередкування, яке відбувається завдяки засвоєнню системи наукових понять.
2. Усвідомлення своїх особистісних змін у результаті навчальної діяльності, яка є домінуючою у цьому віці.

Вищевикладений матеріал дає підставу звернути увагу на наступні особливості формування світогляду молодших школярів:

1. Складність педагогічного керівництва формуванням світогляду молодших школярів. Вона обумовлена віковими психологічними особливостями, їх мінливістю, та виникає в тій чи іншій мірі при будь-якій організації навчально-виховного процесу.

2. Формування світогляду є сензитивним періодом для молодших школярів. Діти цього віку “відкриті” для нових знань. Хоча дитина має попередній власний стихійний досвід, він легко узгоджується з теоретичними знаннями і ще не має закоренілих штампів, шаблонів мислення. Сприйняття дитини як суб'єкта посилює розвиток найсильніших якостей людини: її інтелекту, мотивацій, емоцій, діяльнісних структур.

3. Формування світогляду дитини в молодшій ланці школи є необхідною умовою та базисом для формування особистості та її відношення до навколишнього світу. Позитивний (чи негативний) досвід шкільного дитинства впливає на пізніші психологічні новоутворення, стратегії та тактики, які вже не можуть відмінити попередні структури, а лише включають їх у нові системи відношення особистості до світу.

Проблема формування світогляду дитини старшого дошкільного та молодшого шкільного віку багатогранна та потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блонський П.П. Завдання та методи народної школи // Вибр. пед. і психолог. твори у 2-х т. – М., 1979. – С. 39-85.
2. Виготський Л.С. Проблеми вікової періодизації дитячого розвитку // Питання психології. – 1972. – №2.
3. Давыдов В.В., Слободчиков В.И., Цукерман Г.А. Младший школьник как субъект учебной деятельности // Вопросы психологии, 1992. – №3-4.
4. Піаже Ж. Вибрані педагогічні твори. – М., 1952. – 646 с.
5. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника. – М., 1974.